

Ս.Գ. Պողոսյան

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ԳՈՐԾԻՔԱԿԱԶՄԸ

Սույն հոդվածում դիտարկվում են մշակութային քաղաքականության տեսամեթոդական ասպեկտները: Մասնավորապես, վերլուծվում են մշակույթի և մշակութային քաղաքականության էությունը, մշակութային քաղաքականության բովանդակությունը՝ որպես կառավարչական գործունեության առանձնահատուկ տեսակ: Դիտարկվում են մշակութային քաղաքականության բաղադրիչները, ուղղությունները, ինստիտուտները, իրականացման մեխանիզմները և գործիքակազմը: Ընդգծվում է պետության՝ որպես մշակութային քաղաքականության սուբյեկտի առանձնահատուկ դերը:

Առանցքային բառեր. մշակույթ, մշակութային քաղաքականություն, մշակույթի ոլորտի կառավարում, մշակութային ինստիտուտներ, մշակութային քաղաքականության ուղղություններ:

«Մշակութային քաղաքականություն» հասկացությունը, որպես պետական և հասարակական ինստիտուտների գործունեության ոլորտ, գիտական շրջանառության մեջ է դրվել միայն XX դարի երկրորդ կեսին, երբ տեսական մակարդակում ձեռնարկվեցին սույն երևույթի էության իմաստավորման առաջին փորձերը: Այս փուլում տեղի է ունենում հասարակության մշակութային գործընթացների կառավարման հիմնական սկզբունքների ակտիվ ձևավորում Եվրոպական երկրներում: Վերջին տասնամյակների ընթացքում պետությունների արտաքին հարաբերություններում, ինչպես նաև միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպությունների գործունեության ասպարեզում նկատվում է մշակույթի դերի բարձրացման միտում, երբ այն օգտագործվում է որպես երկրների միջև երկխոսության զարգացման և ամրապնդման խթանիչ:

Մշակութային քաղաքականությունը ձևավորվում է մշակույթի և քաղաքականության փոխներգործության արդյունքում: Ակնհայտ է, որ մշակութային քաղաքականությունը բազմիմաստ հասկացություն է, և ունի բազմաթիվ սահմանումներ: Սա պայմանավորված է նրանով, որ «մշակույթ» և «քաղաքականություն» հասկացություններն ինքնին պարունակում են մեկնաբանությունների և պարզաբանումների լայն շրջանակ:

Մշակույթը (լատ. cultura – մշակում) հասարակության և մարդու պատմական զարգացման որոշակի մակարդակն է, մարդու գործունեության եղանակը և այդ գործունեության արդյունքը: Մշակույթը մարդու կողմից ստեղծված «երկրորդ բնությունն է», գոյության այն միջավայրը, որը նա ստեղծում, վերարտադրում և փոխանցում է սերունդներին՝ նյութական, հոգևոր, սոցիալական արժեքների, տարատեսակ գիտելիքների, գաղափարների, հմտությունների, գեղագիտական իդեալների, հավատալիքների, խորհրդանիշների, նորմերի, ավանդույթների ձևով: Մշակույթը հաճախ բնութագրվում է որպես արժեքների համակարգ, ինչպես նաև յուրահատուկ միջոց և գործիք, որը կարող է նպատակաուղղված և կանխատեսվող ներգործություն ունենալ հասարակության կենսագործունեության բոլոր բնագավառների վրա:

Մշակույթը պետականության ամրապնդման, ազգային ինքնության պահպանման, համազգային խնդիրների լուծման, հասարակության կայուն զարգացման կարևորագույն երաշխիքն է: Մշակույթից դուրս հնարավոր չէ ձևավորել քաղաքացիական միասնություն, ազգային

գիտակցություն և արժանապատվություն, քաղաքական կայունություն, ռազմական անվտանգություն, տնտեսական զարգացում և ընդհանուր նպատակներին հասնելու կարողություն: Հավասարապես անհնարին է զարգացման ազգային գաղափարախոսության հաստատումը՝ առանց պատասխանատու, ազատ մտածողությամբ օժտված ստեղծագործ անհատի ձևավորման: Հետևաբար, պետական քաղաքականությունը պետք է բխի մշակույթի կարևորագույն հասարակական առաքելության ընկալումից, հիմնված լինի մշակույթի հսկայական կրթական և դաստիարակչական ներուժի ճանաչման վրա և պետք է առավելագույնս օգտագործվի անձնավորության ձևավորման գործընթացում:

Ակնհայտ է, որ պետությունը և քաղաքականությունը կրում են մշակույթի ներգործությունը: Մասնագետներն առանձնացնում են հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա մշակույթի ազդեցության հետևյալ ուղղությունները.

- առանձին անհատի դաստիարակություն և սոցիալականացում,
- արժեհամակարգի մշակում և հաստատում,
- քաղաքական գործիքների գործառնության մոդելների ստեղծում, քաղաքական կյանքի տարբեր իրավիճակներում քաղաքական որոշումների մշակում և ընդունում, պատշաճ վարքագծի դրսևորում [1]:

«Մշակութային քաղաքականություն» եզրույթի առաջին բնորոշումներից մեկը սահմանվել է 1967 թ.՝ Մոնակոյում կայացած ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի կլոր սեղանի շրջանակներում: «Մշակութային քաղաքականություն: Նախնական ուսումնասիրություն» զեկույցում որոշվեց «մշակութային քաղաքականությունը» բնորոշել որպես «գործառնական սկզբունքների, վարչական և ֆինանսական գործողությունների և ընթացակարգերի համախումբ, որոնք ապահովում են պետության գործունեության հիմքը մշակույթի ոլորտում»: Այս համատեքստում, մշակութային ոլորտում քաղաքականության իրականացումն իրենից ներկայացնում է «գիտակցված և կշռադատված գործողությունների ամբողջություն, որն ուղղված է որոշակի մշակութային նպատակների իրականացմանը՝ հասարակության մեջ առկա բոլոր ֆիզիկական և հոգևոր ռեսուրսների օպտիմալ օգտագործման միջոցով» [2]:

Մշակութային քաղաքականության բնորոշում է տվել սերբ հետազոտող Միլենա Դրագիչևիչ-Շեշիչը: Նա մեկնաբանում է «քաղաքականություն» եզրույթը, որպես գիտակցված գործունեություն, որն ուղղված է հասարակության կողմից պահանջված նպատակների իրականացմանը: Մ. Դրագիչևիչ-Շեշիչը կարծում է, որ հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր կողմ ունի իր նպատակը՝ կրթության, առողջապահության, տնտեսության ոլորտներում: Երբ խոսքը վերաբերում է մշակույթի ոլորտում հասարակության կողմից պահանջված նպատակների իրականացմանը, ապա առաջ է գալիս «մշակութային քաղաքականություն» հասկացությունը: Դրագիչևիչ-Շեշիչի տեսության համաձայն՝ մշակութային քաղաքականությունը գիտակցված կարգավորումն է մշակույթի ոլորտում, երբ անհրաժեշտ որոշումներ են կայացվում բոլոր հարցերի շուրջ, որոնք վերաբերում են ամբողջ հասարակության մշակութային զարգացմանը [3]:

Ֆրանսիացի հետազոտողներ Ավգուստին Ժիրարդի և Ժենևեվ Ջենթիլի կարծիքով՝ «քաղաքականությունը փոխկապակցված նպատակների, պրակտիկ խնդիրների և միջոցների համակարգ է՝ մշակված փորձագետի կողմից և ուղղված մարդկանց որոշակի խմբին: Մշակութային քաղաքականությունը կարող է իրականացվել կուսակցության, միության, կրթական շարժ-

ման, կազմակերպության, ձեռնարկության, քաղաքի, կառավարության շրջանակներում: Սակայն, քաղաքականության սուբյեկտից անկախ, այն ենթադրում է երկարաժամկետ նպատակների, միջնաժամկետ և չափելի խնդիրների ու միջոցների (մարդկային ռեսուրսներ, ֆինանսներ և օրենսդրական բազա) գոյություն, միավորված չափազանց բարդ համակարգում» [4]:

Այսպիսով, մշակութային քաղաքականությունը պետական քաղաքականության ուղղություններից մեկն է՝ նորմերի և սկզբունքների, գիտակցված և նպատակաուղղված գործողությունների ամբողջություն, որը, տարբեր պետական և հասարակական ինստիտուտների միջոցով պետք է կարգավորի հասարակության մշակութային կյանքը, նպաստի մշակույթի զարգացմանը, պահպանմանը, տարածմանը: Մշակութային քաղաքականությամբ են պայմանավորված հասարակության մշակութային կյանքի որակը, տարբեր սոցիալական սուբյեկտների ազդեցության աստիճանը մշակույթի և մշակութային գործընթացների վրա:

Բնական է, որ հասարակության մշակութային կյանքի բազմատեսակ գործընթացների զգալի մասը ընթանում է տարերայնորեն և չի կառավարում: Դրա հետ մեկտեղ, այդ համալիր գործընթացի առանձին բաղադրիչները ենթարկվում են բանական և նպատակաուղղված կարգավորման, որը կատարվում է տվյալ քաղաքակրթության ռազմավարական տեսլականի դիրքերից: Արհեստական կարգավորման միջոցառումների համալիրը կարելի է անվանել մշակութային քաղաքականություն:

Ըստ էության, մշակութային քաղաքականություն իրականացնելիս պետությունը հասարակությանը ներկայացնում է մշակույթի և պետության փոխհարաբերության որոշակի մոդել, որը կանխորոշում է այդ բնագավառի հիմնական առաջնությունները, նպատակները և առաջարկում է դրանց իրականացման մեխանիզմները:

Պետական մշակութային քաղաքականությունը ներառում է իր մեջ երեք հիմնական բաղադրիչ՝ հայեցակարգային (կոնցեպտուալ), օրենսդրական և տնտեսական: Նշված բաղադրիչներից առաջնայինը հայեցակարգային բաղադրիչն է՝ իբրև հիմնարար չափանիշ: Մշակութային քաղաքականության մյուս երկու բաղադրիչների առանձնահատկությունները որոշվում են առաջինի հիման վրա:

Որպես մշակութային քաղաքականության կարևորագույն սուբյեկտ պետությունն իր գործառույթներին համապատասխան պետք է ձևավորի, կարգավորի հասարակության մշակութային կյանքը: Ընդ որում, կարևորագույն խնդիրներից մեկն է դառնում այնպիսի հայեցակարգի ձևավորումը, որը կբավարարի հասարակության լայն շերտերի, սոցիալական տարբեր խմբերի հետաքրքրություններն ու պահանջարկները: Պետությունն է կրում մշակութային քաղաքականության մշակման և իրականացման ողջ պատասխանատվությունը: Միայն պետությանն է իրավունք վերապահված օրենսդրորեն կարգավորել և կառավարել հասարակության մշակութային կյանքը, ձևավորել համընդհանուր ազգային շահից բխող մշակութային քաղաքականության հայեցակարգ և սահմանել մշակույթի ֆինանսավորման կանոնները:

Հետևաբար մշակութային քաղաքականությունը պետք է.

- առաջին հերթին, առանց բացառության դառնա պետական քաղաքականության բոլոր ուղղությունների անբաժան մասը՝ արտահայտելով նրա հոգևոր արժեքային և բարոյանորմատիվ ասպեկտները,

- երկրորդ հերթին, ձևավորի սեփական մշակութային ռազմավարություն (նեղ իմաստով)՝ որպես պետական քաղաքականության հատուկ ուղղություն և պետության կողմից կարգավորվող հասարակական գործունեություն, որը խթանում է սոցիալապես ընդունելի և մարդու հոգևոր արժեքային և սոցիալ-նորմատիվ նախընտրելի դրսևորումները, նրա հասարակական և անհատական կեցության բովանդակություններն ու ձևերը:

Ամերիկյան հետազոտողներ Դոն Ադամսը և Առլեն Գոլդբարդը կարծում են, որ մշակութային քաղաքականությունը սահմանելու և իրականացնելու համար պահանջվում է գործողության երեք տեսակ.

- մշակութային արժեքների, նպատակների և առաջնահերթությունների սահմանում,
- այդ նպատակներին համապատասխանող նախաձեռնությունների և ծախսերի ծրագրերի մշակում, որոնք առավել հաճախ դիտարկվում են որպես «հստակ» մշակութային քաղաքականության ձևավորման հիմք,
- մշակութային քաղաքականության մշտադիտարկում՝ գործընթաց, որը, որոշակի չափանիշների լույսի ներքո թույլ է տալիս գնահատելու յուրաքանչյուր սոցիալական գործողության մշակութային ազդեցությունը [5]:

Արտահայտելով այն համոզմունքը, որ պետությունը պետք է ակտիվ մասնակցի մշակութային քաղաքականության ձևավորմանը, ամերիկյան հետազոտողներն առանձնացնում են մշակութային քաղաքականության 6 հիմնական ուղղություն.

1. **մշակութային ժառանգության պահպանություն.** նյութական և ոչ նյութական մշակութային ժառանգություն՝ պատմամշակութային հուշարձաններ, թանգարանային հավաքածուներ, արվեստ, ժողովրդական ստեղծագործություն, արհեստներ և այլն:
2. **Ստեղծագործության աջակցություն.** ստեղծագործական գործունեության ազատության ապահովում, մշակութային կազմակերպությունների, անհատ արվեստագետների գեղարվեստական գործունեության աջակցություն, դեբյուտային գործընթացների խրախուսում, ստեղծագործական պատվերների իրականացում, նյութատեխնիկական բազայի արդիականացման ապահովում և այլն:
3. **Մշակութային արտադրանքի փարածում.** ներկայացումների, համերգների, հյուրախաղերի, ցուցահանդեսների, հրատարակչական գործի, հեռարձակման, տարածման ցանցի և տարատեսակ մշակութային միջոցառումների ֆինանսավորում:
4. **Հեղազոտություն.** մշակութային քաղաքականության իրականացման արդյունքների մոնիթորինգ, մշակութաբանության և մշակույթի ոլորտում գիտական ուսումնասիրությունների աջակցություն:
5. **Կադրերի պատրաստում.** մշակույթի ոլորտի կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործում, մասնագետների կրթության շարունակականության ապահովում, կառավարիչների ինստիտուտի ձևավորում:
6. **Կրթություն.** գեղարվեստական կրթության և գեղագիտական դաստիարակության որակի և մատչելիության ապահովում:

Հետազոտողները նշում են, որ մշակութային քաղաքականության ուղղություններից մեկը կարող է լինել նաև անիմացիան, որը խթանում է հանրության մասնակցությունը մշակութային գործընթացներին [5]:

Մշակութային քաղաքականության իրագործման հաջողությունը մեծապես պայմանավորված է տարբեր սուբյեկտների գործունեությունը համախմբելու կարողությամբ: Ժողովրդավարական հասարակությունում մշակութային քաղաքականության սուբյեկտների շրջանակը ներառում է պետական կառույցները (պետական կառավարման հանրապետական և տարածքային մարմինները), մշակութային ինստիտուտները (հիմնարկներ և կազմակերպություններ), կրթական հաստատությունները, զանգվածային լրատվական միջոցները, մշակույթի ոլորտի մասնագետների և փորձագետների հանրույթը, հասարակական կազմակերպությունները, բիզնես հանրույթը և քաղաքացին:

Մշակութային քաղաքականության կարևոր սուբյեկտներից են մշակութային ինստիտուտները (կազմակերպություններ), որոնց միջոցով գործադիր մարմինն իրականացնում է մշակութային քաղաքականությունը: Առանձնացնենք մշակութային կազմակերպությունների 4 խումբ, որոնք զբաղված են՝

1. մշակութային ժառանգության պահպանման և կուտակման հարցերով՝ գրադարաններ, արխիվներ, թանգարաններ, պետական պատմամշակութային արգելոցներ և այլն:
2. Գեղարվեստա-ստեղծագործական գործունեությամբ, մշակույթի զարգացման և տարածման հարցերով՝ ստեղծագործական կոլեկտիվներ, միություններ ու միավորումներ, կինոստուդիաներ, թատրոններ, համերգային կազմակերպություններ, զանազան արհեստանոցներ, գրահրատակչությամբ և գրքերի առևտրով զբաղվող հիմնարկներ և այլն:
3. Ժամանցի կազմակերպմամբ՝ ակումբներ, խմբակներ, լուսավորչական ընկերություններ, մշակույթի տներ, ինչպես նաև որոշ տուրիստական կազմակերպություններ:
4. Գեղարվեստական կրթության հարցերով՝ արվեստի դպրոցներ, գեղագիտական դաստիարակության կենտրոններ և այլն:

Մշակութային քաղաքականության օբյեկտները նույնպես զանազան են: Դրանց շարքին է դասվում հենց մշակույթը, մարդու սոցիալ-մշակութային կենսագործունեության միջավայրը, ինչպես նաև մարդը, անհատը և ողջ հասարակությունը:

Մեր կարծիքով, պետական մշակութային քաղաքականության հիմնական նպատակը պետք է լինի ներդաշնակ զարգացած անհատի ձևավորումը և հասարակության միասնության ամրապնդումը: Այս նպատակներին հասնելու մեթոդների և միջոցների տարբերությունը պայմանավորված է ինչպես երկրի սոցիալ-քաղաքական, այնպես էլ հասարակության զարգացածության ընդհանուր մակարդակով:

Մշակութային քաղաքականության իրականացման համար կարևոր նշանակություն ունի պետական կարգավորման գործիքների (միջոցների) համակազմը.

- **Օրենսդրական գործիքներ.** օրենքների մշակում, որոնք կարգավորում են կազմակերպությունների, անհատների գործունեությունը մշակույթի բնագավառում:
- **Կազմակերպչական գործիքներ.** նպատակային ծրագրերի, ռազմավարությունների, հայեցակարգերի ու զարգացման ծրագրերի մշակում, կազմակերպում և իրականացում պետական իշխանական մարմինների, տեղական ինքնակառավարական մարմինների և մշակութային կազմակերպությունների միջոցով:
- **Ֆինանսական գործիքներ.** ֆինանսական ռեսուրսների հայթայթում, բաշխում, նպատակային օգտագործում:

- **Փորձարարական գործիքներ.** մշակութային կազմակերպությունների, տարածքային կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործունեության վերաբերյալ հաշվետվությունների ներկայացում և փորձագետների կողմից գնահատում:
- **Մասնագիտացման գործիքներ.** համապատասխան մասնագետների ձևավորում և նրանց ներուժի օգտագործում [6]:

Վերջին տարիներին սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամերի, բնածին ու տեխնածին վտանգների, պատերազմական իրավիճակների սրացման պայմաններում հաճախ գործածվում է «անվտանգության մշակույթ» եզրույթը, որը հիմնականում ուղղված է տարաբնույթ վտանգներից բնակչության պաշտպանությանը: Այս համատեքստում, մշակույթը պետք է դառնա կայուն զարգացման քաղաքականության առանցքը՝ անհրաժեշտ է ապահովել մշակույթի էական դերակատարումը հասարակության զարգացման գործընթացներում, բնակչության անվտանգության և պաշտպանության հարցերում.

- ✓ օգտագործել մշակույթի ներուժն աղքատության կրճատման և տնտեսության զարգացման նպատակով,
- ✓ մոբիլիզացնել մշակույթ ներուժը խաղաղության և հաշտության ամրապնդման նպատակով,
- ✓ ներգրավել մշակույթը շրջակա միջավայրի կայունության պահպանման, *տարերային* աղետների նկատմամբ հանրության դիմակայունության և կլիմայական փոփոխությունների դեմ պայքարի գործում:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ մշակութային քաղաքականությունը սոցիալ-պետական երևույթ է, հետևաբար, այն նաև կոնկրետ-պատմական երևույթ է: Այն ձևավորվում և իրագործվում է որոշակի պայմաններում՝ որպես տվյալ ժամանակաշրջանի ծնունդ: Մշակութային քաղաքականության ձևավորման վրա ազդում են երկրի իշխող քաղաքական համակարգը, գաղափարախոսությունը, սոցիալ-տնտեսական վիճակը, մշակույթի զարգացման մակարդակը, հանրության ստեղծագործական պոտենցիալը և այլ բազմաթիվ գործոններ:

Հետևաբար, հայեցակարգի մշակումը շարունակական, դինամիկ, անընդհատ ճշգրտվող և կատարելագործվող գործընթաց է, որը պետք է պատասխանի ժամանակի մարտահրավերներին, ներքին և արտաքին վիճակի փոփոխություններին: Հնարավոր չէ մշակել մշակութային քաղաքականության մեկ ունիվերսալ մոդել: Նույնիսկ, եթե տարբեր երկրներում կիրառվում է մշակութային քաղաքականության նույն մոդելը, այն ենթարկվում է բովանդակային փոփոխությունների, համապատասխանեցվում է տվյալ մշակույթի առանձնահատկություններին և ոգուն:

Մշակութային քաղաքականության հայեցակարգի մշակումը բարդ խնդիր է, որը պահանջում է հասարակության բոլոր ուժերի համախմբված գործունեություն: Այդ նպատակով հայեցակարգի մշակմանը պետք է մասնակցեն ինչպես պետական ինստիտուտներն, այնպես էլ մշակութային, հասարակական կազմակերպությունները, գիտական հանրությունը, մտավորականությունը:

Գրականություն

1. **Балакшин А.С.**, Сущность и содержание понятия «культурная политика». Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского. Серия. Социальные науки. Вып. 1(3). Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 2004. С. 358 - 364.
2. **Cultural policy: a preliminary study.** United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Imprimerie Blanchard, Paris, 1969. - P. 7.
3. **Драгичевич – Шешич М.**, Стойкович Б. Культура: менеджмент, анимация, маркетинг. Н. Новосибирск: Издательский дом «Тигра», 2000. - С. 26.
4. **Girard A., Gentil G.** Cultural Development: experiences and policies, 2nd ed. (Paris: UNESCO, 1983). - P. 171-172.
5. **Adams D., Goldbard A.** Basic Concepts: Modes and Means of Cultural Policy-Making (1995, 1986).
6. <https://www.culture29.ru/upload/medialibrary/245/245654b9cf053dcc923c58f50cab315a.pdf> (Date of visit: 17.02.2023).

С.Г. Погпатыан

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ И ИНСТРУМЕНТАРИЙ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ

В статье рассматриваются теоретико-методологические аспекты культурной политики. В частности, анализируется сущность культуры и культурной политики, содержания культурной политики как особого вида управленческой деятельности. Рассматриваются составляющие, направления, институты, механизмы реализации и инструментарий культурной политики. Подчеркивается особая роль государства как субъекта культурной политики.

Ключевые слова: культура, культурная политика, управление в сфере культуры, институты культуры, направления культурной политики.

S.G. Poghatyan

CONCEPTUAL BASES AND TOOLKIT OF CULTURAL POLICY

This article deals with the theoretical and methodological aspects of cultural policy. In particular, the essence of culture and cultural policy, as well as the content of cultural policy as a special type of management activity are analyzed. The components, directions, institutions, implementation mechanisms and toolkit of cultural policy are considered. A special role of the state as a subject of cultural policy is emphasized.

Keywords: culture, cultural policy, management in the field of culture, cultural institutions, directions of cultural policy.

Պողոսատյան Սոնա Գրիգորի – մանկ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ (ԵՊԿ).

Ներկայացման ամսաթիվը՝ 10.03.2023

Գրախոսման ամսաթիվը՝ 22.03.2023